

دولت و محیط زیست

آقای رضا مهدوی

کارشناسی ارشد حقوق عمومی

EMAIL: dabir.84@gmail.com

چکیده

حق بر محیط زیست یکی از مهمترین و بنیادی ترین حقوق هر شهروند و به طور کلی هر انسانی به شمار می آید. امروزه محیط زیست با حقوق بنیادین مهم دیگری همچون حق بر حیات، حق بر رفاه و آسایش و سلامت روانی و جسمانی و ... نیز پیوند و قرابت خاصی دارد به گونه ای که پاسخگویی در برابر تکالیف و وظایف حوزه محیط زیستی نه تنها بر عهده شهروندان و وظیفه شناس و مسئولیت پذیر می باشد بلکه در این خصوص دولت ها نیز تکالیف خاصی را بر عهده دارند. در واقع توجه به محیط زیست از جمله موضوعاتی می باشد که مستلزم تمهیدات سیاسی و سیاست های قانونی و حقوقی است؛ زیرا: نخست تخریب محیط زیست یک مشکل جهانی است و محدود و منحصربه جغرافیایی خاص نمی باشد، لذا پیمان ها و عهدنامه های متعدد بین المللی در این خصوص تنظیم شده است که دولت جمهوری اسلامی ایران همچون سایر کشورهای دیگر به این عهدنامه ها ملحق شده است. دوم اینکه در همه کشورها از جمله ایران برای جلوگیری از تخریب محیط زیست قوانین خاصی تصویب شده است که تکالیف و وظایف خاصی برای دولت جمهوری اسلامی ایران به منظور تضمین، شناسایی و حمایت از محیط زیست در نظر گرفته است.

واژه‌های کلیدی: محیط زیست، حقوق بشر، حقوق شهروندی، حق بر محیط زیست، وظایف دولت.

مقدمه

اگرچه بهره مندی انسان از محیط زیست و استفاده از مواهب آن سابقه هزاران ساله دارد و گاه انسان لطماتی به محیط اطراف خود وارد ساخته است، لیکن مجموع خسران های هزاران ساله بشر به محیط زیست قابل مقایسه با صد سال اخیر نمی باشد و اساساً خسارات جبران ناپذیری که بشر امروزی به دلیل فزونی دانش و امکانات و استفاده بی حد و حصر از منابع طبیعی بر کره زمین وارد نموده علاوه بر نقصان هایی که بر اکوسیستم وارد کرده، حیات خود انسان را نیز با چالش روبرو نموده است. ملاحظه اکوسیستم و محیط زیست از منظر مردمان باستان به عنوان یک پدیده اخلاقی و جزء مکارم اخلاق بوده است، اما هم اکنون ضرورت صیانت از محیط زیست در عالی ترین قوانین حقوق بشری و قوانین موضوعه دیده شده است. در این راستا علاوه بر سازمان های بین المللی، سازمان های مردم نهاد نیز گاه به کمک دولت ها و گاه در تضاد با حاکمان توسعه نگری که رشد و پیشرفت اجتماع را ارجح بر ملاحظات زیست محیطی می کنند تحرکات پویاتری از خود نشان می دهند.

۱. تعریف محیط زیست

از مفاهیم مهم و مرتبط با تحقیق حاضر، محیط زیست می باشد. به عبارت دیگر شاید مهمترین کلید واژه تحقیق حاضر محیط زیست باشد، همان گونه که، تا زمانی که مفهوم محیط زیست به روشنی تبیین نشود نمی توان مفهوم حق بر محیط زیست و جهت گیری پژوهش حاضر را در نظر آورد از یک سو، ارائه تعریف جامع از محیط زیست نیز تا حدود زیادی مشکل و سخت می باشد، زیرا نظام حقوقی داخلی ایران و سایر کشورها تا آن جا که بررسی های نگارنده امکان پذیر بوده است، نتوانسته اند تعریف جامع و روشنی از محیط زیست را ارائه دهند و حتی می توان گفت از ارائه تعریف اجماعی و متفق القول از محیط زیست ناتوان بوده اند. به همین جهت مفهوم محیط زیست از نظر کشورها با عنایت به اهمیتی که هر کشور برای عناصر و شاخصه های محیط زیست قائل می باشند، متفاوت و بعضاً متناقض می باشد. از طرف دیگر این نکته مهم را باید دانست و به آن واقف بود که توسعه تلاش های علمی، در خصوص حوزه محیط زیست و ارایه تحلیل سه مبانی توجیهی، دیدگاه ها و نظریات راجع به آن در کشورهای در حال توسعه و عقب مانده همچون کشورهای پیشرفته و توسعه یافته نمی باشد به گونه ای که می توان گفت ارایه مفهوم و معنی از محیط زیست در کشورهای گوناگون و با عنایت به حوزه و قلمرو پیشرفت آنها از علم و فناوری و با در نظر گرفتن قابلیت ها و استعداد های طبیعی آنان و نیز اهمیتی که برای محیط زیست و دغدغه ای که در این خصوص دارند بستگی دارد. بنابراین به منظور درک روشنتر از مفهوم محیط زیست بایستی پاره ای از کلید واژه های مرتبط با محیط زیست را مورد واکاوی قرار دهیم.

۲. رابطه حقوق شهروندی با حق محیط زیست

به تدریج حفظ و حفاظت از محیط زیست و کنترل جمعیت موضوع مورد علاقه بین دول مختلف گردیده است. فرآیند بین المللی شدن حفاظت از محیط زیست با اعلامیه محیط انسانی استکهلم در سال ۱۹۷۲ به وقوع می پیوندد. پس از تصویب اعلامیه استکهلم، شاهد تصویب اسناد متعدد بین المللی در این موضوع مهم در سطح جهانی و هم منطقه ای بوده ایم. «تخمین زده شده است که امروزه بیش از ۳۰۰ عهد نامه و حدود ۹۰۰ عهد نامه دو جانبه در زمینه حفظ و نگهداری از محیط زیست وجود دارد که به این تعداد ۲۰۰ متن از سازمان های بین المللی را می توان اضافه نمود. رشد قابل ملاحظه ی مقررات بین المللی در حوزه فعلی و یا موقعیت های خاصی را مورد توجه قرار می دهد برای مثال: اقیانوس ها، آب های قاره ای، جو، زندگی وحش به طور خلاصه مقررات بین المللی در حوزه حفاظت محیطی به شکل پاسخ با چالش های خاصی به وقوع پیوست^۱.

به نظر می رسد یکی از منابع مهم و اصلی بحث شهروندی جهانی حفاظت و حراست از محیط زیست باشد. به عنوان مثال تخریب لایه ازن، حوادث هسته ای چرنوبیل و زلزله و به عبارت بهتر سونامی اخیر ژاپن که منجر به آسیب دیدن نیروگاه های هسته ای ژاپن گردید، اثرات جبران ناپذیر زیست محیطی را بر جای گذاشت. از سوی دیگر معاملات و مبادلات تجاری و

۱ - سیموندیس، جانسون، حقوق بشر ابعاد نوین و چالش ها، مترجم محمد علی شیر خانی، تهران، انتشارات گرایش، ۱۳۸۳ ص ۱۶۱.

اقتصادی کشورهای مذکور به شدت آسیب دیده و همچنین نگرانی‌ها و احساس همدردی و همراهی شهروندان اکثر نقاط دنیا را به همراه داشته است. امروزه علاوه بر دولت‌ها شهروندان نیز وظیفه و تکلیف مهم و اساسی در حفاظت و حراست از محیط زیست دارند. از ضمن آن که شهروندان از حق بر محیط زیست سالم برخوردار می‌باشند. شهروندان دولت‌های مختلف دنیا می‌توانند در جهت حفظ و حراست از محیط زیست و سلامت خویش حق بر محیط زیست سالم را به عنوان یکی از حقوق نسل سوم حقوق بشر از دولت‌های متبوع خود مطالبه نمایند.

اهمیت حفظ و حراست از محیط زیست به عنوان تکلیف دولت‌ها و شهروندان در بسیاری از قوانین اساسی دنیا آمده است، از جمله در اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران چنین آمده است: «در جمهوری اسلامی حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی روبه‌رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند ممنوع است.» «آینده زیست انسان‌ها و دیگر موجودات، به واسطه نقشی که در حیات انسان دارند از مهمترین دغدغه‌های بشریت است. تسلط کشورها بر منابع طبیعی و داشتن منافع استراتژیک مغایر با طبیعت حداقل در سطح داخلی می‌تواند با مانع قانونی روبرو نباشد. زیرا دولت‌ها به عنوان واضع مقررات می‌توانند خود را از قید محدودیت‌ها برهانند و یا حتی با اقدامات مخفی مانع از تحقق اهداف عهد نامه‌های بین‌المللی شوند. در این شرایط تنها چیزی که کارایی دارد پای بندی عموم به اخلاق زیستی و تحت فشار قرار دادن دولت یا شهروندان مختلف از سوی موسسات غیر انتفاعی و داخلی و بین‌المللی است^۱». به نظر می‌رسد یکی از تکالیف و تعهدات مهم شهروندان حفظ و حراست از محیط زیست کشور خود و کشورهای دیگر می‌باشد. امروزه محیط زیست یک موضوع صرفاً داخلی و ملی نمی‌باشد، کشورهای دنیا و اتباع آن‌ها نمی‌توانند به این بهانه که فلان مشکل زیست محیطی در قلمرو سرزمینی آن‌ها اتفاق افتاده است از زیر بار تعهدات و تکالیف مرتبط با آن که در کنوانسیون‌ها و معاهدات بین‌المللی محیط زیست و آموزش اصولی و هدفمند موضوع از طرف دولت‌ها در چهارچوب یک فعالیت فرهنگی بهترین و کارآمدترین عامل در جهت حفاظت و حمایت از محیط زیست بشری می‌باشد. امروزه شهروندان در چهارچوب مفهوم شهروند جهانی بایستی در قالب نهادهای مردم‌نهاد، دوستانه و غیر دولتی حساسیت خود را نسبت به اثرات مخرب آسیب به محیط زیست نشان دهند.

همچنین هر شهروند بایستی خود را موظف و متعهد بداند تا در هر صورت هر گونه آلودگی زیست محیطی دولت متبوع خود را آگاه نموده و پیگیری امور را از ایشان مطالبه نماید. در غیر این صورت و در حالی که دولت متبوع هر شهروند به شکایت زیست محیطی شهروندان خود رسیدگی ننماید شهروندان از این حق و تکلیف بایستی برخوردار باشند که به نهادها و مجامع زیست محیطی داخلی و بین‌المللی ذیصلاح مراجعه نمایند و حل مشکل مذکور را مطالبه کنند.

۳. جایگاه محیط زیست در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

یکی از راه‌های احقاق حقوق بشری مشارکت شهروندان در فرآیند اداره امور کشور از طریق انتخابات و سایر فرایندها و مکانیسم‌های موجود و شناخته شده می‌باشد، به گونه‌ای که بتوان گفت شهروندان به عنوان انسان‌هایی که واجد نقش و جایگاه در جامعه و کشور به شمار می‌آیند، بایستی بتوانند در کلیه فرایندها، تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها نقش آفرینی نمایند... مجموعه‌ای از عوامل فیزیکی خارجی و موجودات زنده که با هم در کنش هستند محیط زیست را تشکیل می‌دهند. محیط زیست به فضایی گفته می‌شود که انسان‌ها و همچنین سایر جانوران از نباتات و حیوانات در آن زندگی می‌کنند. امروزه این تعریف غالباً به انسان و فعالیت‌های او مرتبط می‌شود. برخورداری از محیط زیست سالم به عنوان یکی از حقوق اساسی شهروندان شناخته می‌شود. در واقع حق حیات که اساسی‌ترین حق شهروندی و بشر است بدون محیط زیست سالم محقق نمی‌شود.

۱ - مصطفی، السان، "اصول اخلاق زیستی"، مجله تحقیقات حقوقی، بهار - تابستان ۱۳۸۶، شماره ۴۵، ص ۱۶۰-۱۶۱.

محیط زیست به عنوان یک سرمایه ملی و ذخیره چند هزار ساله در اختیار انسان ها قرار می گیرد، لذا همه شهروندان باید نسبت به طبیعت و محیط زیست احساس مسئولیت داشته باشند و با رعایت و احترام به قوانین و مقررات مرتبط با محیط زیست، در جهت حفظ و نگهداری هر چه بهتر آن مشارکت کنند. توجه خاص به حفاظت از محیط و جلوگیری از تخریب و آلودگی آن، یکی از ویژگی های توسعه پایدار است. شهروندان موظف اند اول از طریق عدم تخریب محیط زیست و دوم از طریق همکاری با دولت و برنامه های حفاظتی آن به انجام این امر مهم کمک کنند. در ایران این وظیفه جدی تر و پر اهمیت تر به نظر می رسد، چرا که هم در آموزه های دین مبین اسلام و هم در قانون اساسی کشور، بر حفاظت از محیط زیست توصیه و تأکید شده است در اصل پنجاهم قانون اساسی بر اهمیت محیط زیست و لزوم حفظ آن تأکید شده است و فعالیت های مخرب و مضر به محیط زیست را هم برای دولت و هم برای شهروندان ممنوع اعلام کرده است و حفاظت از محیط زیست را به عنوان حمایت از بستر حیات اجتماعی و رشد و تکامل جامعه یک وظیفه عمومی تلقی می کند. بنابراین شناخت اصول زیست محیطی و پرهیز از تخریب آن و سعی برای عدم آلوده سازی آن از بارزترین تکالیف شهروندی به شمار می آید^۱. یکی از مهم ترین عوامل رشد و توسعه اجتماعی - اقتصادی یک جامعه به ویژه در جوامع امروزی نقش و حضور فعالانه مردم در کارها و فعالیت های مربوط به شهر خود است. بدون همیاری و مشارکت مردم، توسعه مفهومی نخواهد داشت، چرا که هر گامی که در راه رشد و توسعه برداشته می شود، باید با همراهی مردم انجام گیرد. بررسی های روان شناختی نشان می دهند هر گاه افراد فرصت بیان اندیشه های خود را بیابند و در تصمیمی که بر سرنوشته آنان اثر می گذارد شریک شوند، نوآفرینی و آفرینندگی بیشتر از خود نشان می دهند و مسئولیت پذیرتر می شوند. اما به نظر می رسد در حوزه محیط زیست نیز مشارکت شهروندان می تواند منفعی همچون ایجاد امکان برای ابراز رأی و عقیده توسط مردم و فراهم نمودن فرصت برای رشد و پذیرش مسئولیت و مشارکت بیشتر در امور زیست محیطی، ارتقاء کیفیت کار و ارتقاء کیفیت محیط زیست، کاهش اتلاف در منابع انسانی و تسریع در اجرای پروژه ها و ایجاد روابط صمیمانه بین مردم و مدیران و در نهایت ارتقاء فرآیند استفاده از ظرفیت و کاهش تنش و مسائل زیست محیطی را به همراه داشته باشد. امروزه فرآیند استفاده از ظرفیت مشارکتی شهروندان عمدتاً از طریق نهادهای غیر دولتی (NGO) ها صورت می گیرد، به منظور تحلیل درست جایگاه سازمان ها و نهادهای غیر دولتی (سمن) ها ابتدا به ارائه توضیحاتی کافی راجع به مفهوم شناسی و ساختار چنین نهادهایی پرداخته، آنگاه به اصل موضوع می پردازیم. جوامع مشارکت پذیر به معنای حقیقی کلمه جوامعی می باشند که جایگاه نهادهای غیر دولتی در آن نهادینه شده باشد. نهادهایی که مردم در آن جایگاه اصلی و اولیه را دارند و حرف اول را می زنند، به بیان دیگر یکی از جاهایی که مردم در آن نقش مستقیم مشارکتی مهمی را دارند نهادهای غیر دولتی است که در زمینه ها و حوزه های گوناگونی نقش آفرینی می کنند. امروزه نهادهای غیر دولتی در عرصه و قلمروهای گوناگونی وارد شده اند که یکی از مهمترین آنها محیط زیست می باشد.

همان گونه که عملکرد و کارکردهای دولت ها و ساختارهای حکومتی در طول سالیان سال نشان داده است برخی حوزه ها و قلمروها تصمیم سازی و تصمیم گیری نیازمند آن است که دولت و ارکان و اجزاء آن و کارگزاران مرتبط با آن هیچ گونه دخالتی نداشته باشند، به گونه ای که با مشارکت و حضور مردم و شهروندان منافع، مطالبات و نیازهای مربوط بهتر و بیشتر حل می شود. از این رو امروزه ده ها نهاد غیر دولتی و خصوصی مرتبط با محیط زیست در ایران وجود دارند که در حوزه های گوناگون محیط زیست وارد شده اند و عمل می نمایند اما به واقع نهادهای غیر دولتی (NGO) چیست؟ دیان اتو سازمان های غیر دولتی را چنین تعریف می کند؛ «یک سازمان غیر دولتی، شخصیتی غیر انتقالی است که اعضای آن، شهروند یا مجموعه ای

۱- محمد جواد، جاوید و محمد، ابراهیمی، "تکالیف شهروندی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران"، تهران، فصلنامه بررسی های حقوق عمومی،

از شهروندان یک یا چند کشور هستند که نوع فعالیت آن به منظور پاسخ گویی به احتیاجات افراد جامعه و یا جوامعی که سازمان مذکور با آن همکاری می نماید، تعیین می شود»^۲.

۴. تکالیف، وظایف و تعهدات محیط زیستی دولت جمهوری اسلامی ایران

اولین و شاید مهم ترین تکلیف و وظیفه دولت جمهوری اسلامی ایران در حوزه زیست محیطی پایبندی به معاهدات، کنوانسیون ها و مقررات زیست محیطی می باشد که بسیار مهم، با ارزش و برجسته تلقی می شود. در این خصوص لازم است ضمن تحلیل دقیق موضوع، مصادیق مهم کنوانسیون ها، معاهدات و تعهدات زیست محیطی که دولت جمهوری اسلامی ایران به آن پیوسته است و یا به هر نحو مکلف به اجرای آن ها است پردازیم.

«معاهدات بین المللی به عنوان مهم ترین منابع حقوقی بین المللی، فعالیت کشورها و سازمان های بین المللی را در صحنه های بین المللی شکل می دهند و تجلی بنیادین زیست بین المللی اند ... معاهده هر گروه توافق منعقد شده کتبی است که میان اشخاص یا تابعان حقوق بین المللی تنظیم شده و این مقررات بر آن توافق حاکم باشد و در نتیجه آثار حقوقی مشخصی را به بار آورد. عنوان چنین توافقی منشور میثاق، پیمان، اساسنامه، پروتکل، اعلامیه، قرارداد سازش و مانند این ها. هر معاهده بین المللی، یک توافق بین المللی و تابع حقوق بین الملل است، اما هر توافق بین المللی را نمی توان یک معاهده بین المللی قلمداد نمود. بنابراین برخی از توافقی های بین المللی، اعم از حقوقی یا سیاسی، معاهده بین المللی محسوب نمی شوند و در نتیجه خارج از شمول حقوق بین الملل هستند. این دسته از توافقی های بین المللی عبارتند از:

۱- توافق های بین المللی منعقد شده میان تابعان حقوق بین الملل که طبق مقررات حقوق بین الملل تنظیم نشده باشند و حقوق بین المللی بر آنها حاکم نباشد. برای مثال، معاهداتی که تابع قواعد فراملی یا ملی باشند.

۲- توافق های میان تابعان حقوق بین الملل از یک سو و نهادهای غیر دولتی از سوی دیگر.

۳- توافق های میان تابعان حقوق بین الملل از یک سو و اشخاص خصوصی خارجی اعم از حقیقی یا حقوقی، از سوی دیگر.

۴- توافق های میان کشورها از یک سو و دولت ها با ایالات عضو یک کشور فدرال از سوی دیگر.

۵- توافق های میان تابعان حقوق بین الملل از یک سو و نهضت های آزادی بخش از سوی دیگر.

۶- موافقت نامه های نزاکتی ... بر خلاف سایر توافقی های بین المللی خارج از شمول حقوق بین الملل که ماهیت و خصوصیت حقوقی دارند؛ موافقت نامه های نزاکتی یا اخلاقی دارای ماهیت و خصوصیات صرفاً سیاسی هستند. این نوع توافق ها میان تابعان حقوق بین الملل به عمل می آید و طرف های این گونه توافق ها، معمولاً به منظور دوری جستن از ایجاد تعهدات حقوقی بین المللی، به امضای آن روی می آورند موافقت نامه های نزاکتی، در عین حال که تعهد سیاسی و اخلاقی ایجاد می کنند، فاقد آثار حقوقی لازم الاجرا هستند. امروزه عناوینی که معمولاً برای موافقت نامه های نزاکتی استفاده می شود، عبارتند از یادداشت تفاهم، اعلامیه مشترک، اعلامیه سران، تفاهم نامه صورت مذاکرات، بیانیه مشترک، صورتجلسه، صورت مجلس، توصیه نامه و امثال آن ها^۳.

همان گونه که از تعریف فوق به خوبی بر می آید معاهده دارای تعریف معین و خاصی می باشد به گونه ای که بایستی در تحلیل مقررات و ضوابط محیط زیستی مورد عنایت و توجه قرار گیرد چرا که بین عنوان معاهده کنوانسیون، توصیه نامه و ... از جهت ماهیت و آثار حقوقی تفاوت معنادار و خاصی وجود دارد که بایستی مورد عنایت و توجه قرار گیرد. دولت جمهوری اسلامی ایران همچون سایر کشورها بایستی خود را مکلف و موظف به اجرای معاهدات الزام آور و حقوقی بنماید. قبل از این که

به بیان و شمارش

۲- محمدرضا، گلشن، راهنمایی سازمان ها غیر دولتی، تهران، انتشارات موسسه فرهنگ مطالعات و تحقیقات و بررسی اخبار معاصر ایران، ۱۳۸۵،

ص ۳۰.

۳- محمد رضا، ضیایی بیگدلی، حقوق بین الملل عمومی، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۸۵، صص ۹۸ - ۹۷.

مهم ترین کنوانسیون های الزام آور مرتبط در حوزه زیست محیطی بپردازیم به توضیح اجمالی جایگاه معاهدات در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران می پردازیم.

نظام جمهوری اسلامی ایران با عنایت به توجه خاص و ویژه ای که به مقوله ارتباطات و تعاملات بین المللی با سایر کشورها دارد از این رو به موضوع انعقاد عهدنامه ها، مقوله نامه ها، معاهدات بین المللی و ... در حوزه ها و قلمروهای گوناگونی اقدام نموده و می نماید یکی از این حوزه ها و موضوعات، محیط زیست می باشد. «توافق های بین المللی با هر عنوانی که بکار گرفته شود به دو دسته قابل تقسیم است:

دسته اول: معاهدات رسمی بین المللی است که با انجام تشریفات کامل بین تابعان حقوق بین الملل (کشورها و یا سازمان های بین المللی) از طریق مقامات صالح تدوین معاهدات، تنظیم و منعقد می شود و منشأ حقوق و تکالیف قانونی برای کشورها می گردد. این معاهدات دو جانبه و چند جانبه مربوط به روابط بنیانی و اساسی کشورها، حاکمیت دولت ها و تعیین اصول کلی و خط مشی اساسی روابط مادی و سازمانی بین المللی بوده و دارای آثار حقوقی، اقتصادی و سیاسی قابل توجهی در هر کشور است ...

دسته دوم: توافق نامه های ساده اجرایی، اداری، فنی و خدماتی است که بین کشورها منعقد می گردد و بیشتر به صورت خرید و فروش و مبادله کالا و خدمات و نظایر آن می باشد این توافق ها، ذاتاً ارتباط با حاکمیت دولت ها ندارد، هر چند که طرفین متعاقد آن دولت ها باشند. انعقاد این گونه قراردادهای در ایفای وظایف اجرایی دولت (قوه مجریه) و داخل در زمینه حقوق بین الملل نمی باشد... اصل هفتاد و هفتم قانون اساسی، با ذکر مطلق عناوین عهد نامه، مقوله نامه ها، قراردادهای موافقت نامه های بین المللی، بدون اعتنا به دسته بندی مذکور همه آن ها را منوط به تصویب مجلس دانسته است. اصل یکصد و بیست و پنجم حتی با تصریح بیشتر مقرر می دارد: امضای عهد نام ها، مقوله نامه ها، موافقت نامه ها و قراردادهای دولت ایران با سایر دولت ها و همچنین امضای پیمان های مربوط به اتحادیه های بین المللی پس از تصویب مجلس شورای اسلامی با رئیس جمهور یا نماینده قانونی او است. در عبارت این اصل، ضرورت تصویب هر نوع معاهده بین دولت ایران و سایر دولت ها در مجلس، ظاهراً راه را برای هر گونه استثناء بسته است. به عبارت دیگر، می توان از صراحت مذکور چنین سخت گیری قانون اساسی را در این خصوص می توان ناشی از دلایل سیاسی و سابقه قراردادهای، زیانباری دانست که در نظام گذشته به کرات انعقاد یافته و مورد توجه خبرگان بررسی قانون اساسی بوده است.^۴ از سوی دیگر در ماده ۹ قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران چنین آمده است: «مقررات عهدی که بر طبق قانون اساسی بین دولت ایران و سایر دولت عقد شده باشد در حکم قانون است» همان طور که از مفاد ماده مذکور نیز به خوبی برمی آید معاهدات و عهدی که بر طبق تشریفات قانون اساسی بین دولت جمهوری اسلامی ایران و سایر دولت ها تنظیم و منعقد گردد در حکم قانون بوده یعنی آثار و پیامدهای قانون عادی را خواهد شد و الزام آور است.

مهم ترین نهاد و تشکیلات مرتبط با محیط زیست در جمهوری اسلامی ایران سازمان حفاظت محیط زیست می باشد. در این راستا و به منظور انجام صحیح وظایف و کارکردهای گسترده سازمان محیط زیست بودجه و منابع مالی لازم در ردیف بودجه کل کشور برای آن در نظر گرفته می شود.

«یکی از خطوط کلی نظام حقوقی هر شخصیت حقوقی مستقل، استقلال مالی می باشد و داشتن منابع درآمدی مستقل»^۵. بدون داشتن بودجه و درآمد و منابع مالی لازم و کافی مطمئناً تحقق اهداف سازمان محیط زیست امکان پذیر نیست. «بودجه به طور کلی نوعی پیش بینی و برآورد از درآمدها و هزینه های یک سال مالی دولت است البته بودجه در عین حال منحصر به دولت نبوده، هر بنگاه، هر خانوار و حتی هر فرد می تواند برای زمان معینی در آینده نوعی بودجه بندی صورت دهد، اما غالباً بحث بودجه در مورد دولت ها مطرح می شود. هرگاه هزینه های دولت با درآمدهای پیش بینی شده مربوط به آن برابر

۴- سید محمد، هاشمی، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد دوم، حاکمیت و نهادهای سیاسی، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۴، صص ۱۸۰-۱۷۹.

۵ - محمدجواد، رضایی زاده، حقوق اداری (۱)، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۵، صص ۱۹۳.

باشند، گفته می‌شود که موازنه بودجه برقرار است و بودجه کسری و یا مازاد ندارد، اما در صورتی که هزینه‌ها بیش از درآمدها باشند، پدیده کسری و زمانی که درآمدها بیش از هزینه‌ها باشند، مازاد بودجه حاکم خواهد شد... جهت کارایی بیشتر بودجه و تدوین منظم‌تر آن، سلسله قواعدی تحت عنوان اصول بودجه در نظر گرفته می‌شود. از میان این‌ها، اصل سالانه بودن، وحدت، جامعیت، شاملیت یا تفصیل، تخصیص و تعادل بودجه مورد تأکید بیشتری هستند. منظور از اصل سالانه بودن بودجه این است که بودجه کشور باید برای یک سال تدوین گردد... اصل وحدت بودجه، از اصول دیگری است که به واحد بودن پرونده بودجه هر کشور تأکید دارد... اصل جامعیت یا کاملیت بودجه به معنای فراگیر بودن آن بر درآمدها و هزینه‌های کلیه واحدهای دولتی و وابسته به دولت است؛ یعنی بودجه باید به گونه‌ای تنظیم گردد که هیچ دستگاهی از مرتب‌ترین به دولت از قلم نیفتاده باشد... از دیگر اصول بودجه اصل شاملیت یا تفصیل بودجه است. طبق این اصل، ارقام بودجه باید به ریزترین صورت ممکن و با عنایت به ارقام جزئی تدوین گردد، به مجلس ارائه گردد... اصل تعادل در بودجه از اصول مهم دیگر در هر نوع بودجه‌بندی و به ویژه بودجه‌بندی سالیانه است.

با آن که در قدیم، منظور از این اصل، توازن کامل هزینه‌ها و درآمدها بود، در حال حاضر این اصل بیشتر نقش هشداردهنده دارد؛ یعنی بر مبنای آن عقلایی است که در هر صورت نوعی همخوانی بین درآمدها و هزینه‌های بودجه وجود داشته باشد... اصل تخصیص بودجه نیز به نحوی خواهان قانون‌مندی حرکت دولت در برخورد با بودجه است. طبق اصل مذکور، دولت موظف خواهد بود مجاری هزینه‌ای و درآمدی را برطبق قوانین مربوط به ماده واحده و تبصره‌های بودجه پیش ببرد. به عبارت دیگر تخصیص بودجه نباید تابع عنصری غیر از قانون بودجه باشد. البته باید توجه داشت که اصل تخصیص لزوماً به معنای عدم انعطاف بودجه نیست...»^۶

به منظور حفاظت از محیط زیست و تضمین بهره‌مندی صحیح و مستمر از محیط زیست به نحوی که ضمن حفظ تعادل مناسبات زیستی موجبات توسعه پایدار و بهبود، رشد و اعتدالی کیفی انسان‌ها فراهم آید در این راستا بایستی به تشریح وظایف اساسی و عمده سازمان حفاظت محیط زیست بپردازیم؛ مطابق اساسنامه و مقررات مربوطه وظایف اساسی سازمان به شرح ذیل می‌باشد:

- حفاظت از اکوسیستم‌های طبیعی کشور و ترمیم اثرات سوء گذشته در محیط زیست.
- پیشگیری و ممانعت از تخریب و آلودگی محیط زیست.
- ارزیابی ظرفیت قابل تحمل محیط در جهت بهره‌وری معقول و مستمر از منابع محیط زیست.
- نظارت مستمر بر بهره‌برداری از منابع محیط زیست.
- برخورد فعال با زمینه‌های بحرانی محیط زیست شامل آلودگی‌های بیش از ظرفیت قابل تحمل محیط.
- بررسی، مطالعه و تحقیق به منظور دستیابی یا حصول شناسائی در زمینه‌های زیر :
- ۱- عوامل آلوده‌کننده و مخرب محیط زیست در زمینه آب، هوا، خاک، مواد زائد، آفت‌کش‌ها، کودهای شیمیائی، سرو صدا و نظایر آن‌ها.
- ۲- چگونگی استقرار پدیده‌های عمرانی و توسعه کشور مانند واحدهای صنعتی، نیروگاه‌ها، سد‌ها، مجتمع‌های کشاورزی و عمرانی و سکونت‌گاه‌های انسانی و نظایر آن
- ۳- استفاده از تکنولوژی سازگار با محیط.
- ۴- مناطقی که دارای ویژگی‌های خاص و منحصر به فرد اکولوژیک می‌باشند و تعیین حدود آن‌ها گونه‌های با ارزش خاص و نادر در حال انقراض گیاهی و جانوری و زیستگاه‌های آن‌ها و روابط اکولوژیک و تعیین پراکندگی آن‌ها.
- ۵- مسائل زیست محیطی منطقه‌ای با استفاده از همکاری کشورهای هم‌جوار و همکاری بین‌المللی.
- تهیه و تدوین ضوابط و استانداردهای زیست محیطی در زمینه‌های زیر:

۶- یدالله، دادگر، مالیه عمومی و اقتصاد دولت، تهران، انتشارات پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۴، صص ۱۰۷-۹۹.

- ۱- هوا شامل هوای آزاد، حد مجاز تخلیه کننده ها، طبقه بندی منابع و عوامل آلوده کننده آب و تغییر و تخریب مسیر رودخانه ها و انهدام تالاب ها و دگرگونی اکولوژیک دریاچه ها و دریاها.
- ۲- منابع خاک شامل آلوده کننده و فرساینده خاک.
- ۳- سروصدا شامل حد مجاز و تعیین ضوابط مکانی، زمانی و نوعی؛
- مواد زائد و جامد شامل جمع آوری، حمل، دفع یا تبدیل و بازیافت مواد زائد و جامد از منابع روستائی، شهری، معدنی، کشاورزی و غیره در مناطق مختلف کشور.
- ۴- آفت کش ها و کودهای شیمیائی شامل حد مجاز باقیمانده در محیط، دفع یا معدوم نمودن و ممنوعیت مکانی، زمانی، نوعی، کمی و کیفی.
- ۵- پوشش گیاهی و جانوران وحشی آلودگی های مواد نفتی، فلزات سنگین، سموم کشاورزی، فاضلاب انسانی و ... در محیط های دریایی (آب، رسوب، آبزیان).
- آموزش زیست محیطی به منظور اشاعه و ارتقاء سطح دانش و بینش زیست محیطی افراد جامعه برای ایجاد علاقه، حس مسئولیت و مشارکت عمومی مردم کشور در حفاظت از محیط زیست با همکاری مراکز آموزشی و پژوهشی و رسانه های گروهی، تشکل های غیردولتی و بهره گیری از کلیه امکانات داخل کشور و در سطح بین المللی.
- ارزیابی و نظارت به منظور حصول اطمینان از کاربرد و کارآئی ضوابط و استانداردهای زیست محیطی.
- ایجاد موزه و نمایشگاه به منظور جمع آوری و نگهداری و نمایش نمونه ها و گونه های گیاهی و جانوران وحشی با توجه جنبه های آموزشی و تحقیقاتی آن ها و تاکسیدرمی جانوران وحشی جهت استفاده در نمایشگاه و موزه ها.
- ایجاد توسعه و گسترش مراکز آموزش علمی و کاربردی زیست محیطی به منظور تامین و تربیت نیروی انسانی مورد نیاز محیط زیست کشور با هماهنگی و همکاری وزارت فرهنگ و آموزش عالی و سایر مراجع ذیربط.
- مطالعه و بررسی اکوبیولوژی دریا و آلودگی های دریایی و تالاب های ساحلی.
- مطالعه و ارزیابی وضعیت کمی و کیفی اجزای تنوع زیستی و ذخایر ژنتیکی کشور.
- تدوین طرح ها و پروژه های تحقیقاتی و پژوهشی منطقه ای، ملی و بین المللی در زمینه مسایل زیست محیطی.
- ارزنگذاری اقتصادی منابع طبیعی و هزینه های زیست محیطی ناشی از توسعه.
- مطالعه و زمینه سازی جهت دستیابی به توسعه پایدار .

۵. نتیجه گیری و پیشنهادات:

پژوهش حاضر به بررسی و ارزیابی و تحلیل حقوق بشر و شهروندی نسبت به محیط زیست و وظایف دولت در قبال آن پرداخته است. محیط زیست در واقع شامل مجموعه ای از به هم پیوستگی عوامل بیرونی است که رشد و حیات موجودات زنده انسانی و جانوری و گیاهی متاثر از آن است، به عبارت دیگر بایستی گفت محیط زیست شامل بخش های چون، منابع طبیعی اعم از تجدید پذیر و غیر قابل تجدید همانند، هوا، آب، خاک، و کلیه جانوران و گیاهان و تأثیر متقابل این عوامل بر یکدیگر می باشد. امروزه عنوان حق بر محیط زیست سالم به عنوان یکی از حقوق مهم بشری و شهروندی مطرح می باشد در واقع حق برخورداری از محیط زیست سالم و حق بهره مندی از اجزا و عناصر مهم آن یکی از جلوه های مهم حیثیت و کرامت بشری به شمار می آید که مکمل حقوق بشر برای نسل حاضر و شرط تحقق آن برای نسل های آینده است. حق مذکور امروزه، رویای دست نیافتنی نمی باشد بلکه پس از حدود چهل سال تلاش مداوم نهادها و سازمان های بین المللی و طرفداران و دوست داران محیط زیست، به حقی شناخته شده در سطح بین الملل در آمده است. در سطح بین المللی و منطقه ای می توان به اعلامیه استکهلم (۱۳۷۵) منشور جهانی طبیعت (۱۹۸۲)، اعلامیه ریو (۱۹۹۲) ماده ۲۴ منشور آفریقای حقوق بشر (۱۹۸۱) ، ماده ۱۱ پروتکل الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (۱۹۸۸) ، ماده ۲۴ کنوانسیون حقوق کودک (۱۹۸۹) بند ۱ ماده ۴ کنوانسیون بین المللی کار در خصوص قبائل واقوام بومی (۱۹۸۹) و بسیاری از اسناد دیگر اشاره کرد. به موازات شناسایی حق

بر محیط زیست سالم در قلمرو و عرصه بین المللی، به تدریج حق مذکور با تعابیر، مفاهیم و تفاسیر خاصی در بسیاری قوانین اساسی کشورهای مختلف دنیا گنجانده شده.

از وظایف دولت در حوزه موضوعات و مسائل زیست محیطی؛ پیشگیری از آلودگی محیط زیست می باشد. «این قاعده در ارتباط با محیط زیست، و جنبه های پیشگیرانه آن برجستگی بیشتر دارد. چرا که در پاره ای از خسارات محیط زیستی در صورت وقوع، امکان اعاده وضعیت به سابقه ممکن نیست. مثلاً به سختی می توان نسبت به احیاء مرجان های دریایی اقدام نمود و گاه عملاً محال است. در امریکا جهت پیشگیری از خسارات محیط زیستی و حمایت از محیط زیست کنگره در سال ۱۸۹۱ ذخیره گاه جنگل و ویلستون را به عنوان اولین جنگل فدرال ذخیره نمود و در سال ۱۹۰۰ اداره جنگل ایالات متحده آمریکا را ایجاد نمود و سپس با تصوب مدیریت جنگل در سال ۱۹۷۶ گام جدیدی برای حمایت از جنگل برداشت. در ایران مطابق ماده ۱۳ قانون حفاظت محیط زیست از جمله مهمترین وظایف سازمان محیط زیست، پیشگیری و ممانعت از هر نوع اقدام مخرب و بر هم زدن تعادل و تناسب محیط زیست، است.^۷

همان طور که از مفاد مطالب مذکور به خوبی برمی آید اصل مهم پیشگیری نقش بسیار سازنده و مفید و موثری در حفاظت و حراست از محیط زیست دارد، به گونه ای که می تواند حقوق زیست محیطی شهروندان را به خوبی تضمین و مورد حمایت قرار دهد. هنگامی که بتوان با تدبیر و استفاده از امکانات و زیر ساخت های مناسب و شایسته به نحو پیشگیرانه محیط زیست را مورد حفاظت قرار داد مطمئناً هزینه ای آن به مراتب کمتر از موقعی می باشد که آسیب و خسارت زیست محیطی جدی وارد آید.

تدابیر و ضوابط و مقررات مرتبط با پیشگیری نیز در هر کشور متنوع و متعدد بوده و دارای کیفیت خاص و مربوط به خود می باشد. نظام حقوقی، مرتبط با محیط زیست در ایران نیز در راستای پیشگیری از آلوده ساختن محیط زیست تدابیر، سیاست ها و مقررات خاصی را تدوین نموده است که قابل توجه می باشد. نکته مهم و قابل توجهی که در این خصوص باید دانست این است که پیشگیری از آلوده ساختن محیط زیست مستلزم این است که دولت رویکرد مثبتی به محیط زیست داشته باشد و به نوعی حق بر محیط زیست سالم را به عنوان یک حق بشری به رسمیت بشناسد از سوی دیگر هر دولتی در حوزه و قلمرو و حفاظت و حراست از محیط زیست بایستی پاره ای از اقدامات مثبت را انجام دهد که به نظر می رسد یکی از مهم ترین این اقدامات تعیین ضوابط و استانداردهای فنی محیط زیستی می باشد. برای پیشگیری از آلودگی و تخریب محیط زیست، قوانین و آئین نامه های بسیاری تدوین شده و در حال اجرا می باشد، لیکن اجرای قوانین و آئین نامه های مذکور، در بسیاری از موارد موکول به تعیین ضوابط و استانداردها می باشد ضوابط زیر محیطی، مجموعه ای از مقررات خاص است که به منظور پیشگیری از آلودگی و تخریب و انجام فعالیت های اقتصادی دوستدار محیط زیست تدوین می شود، نظیر ضوابط استقرار صنایع، الگوی ارزیابی زیست محیطی و نظایر آن و از طرف دیگر استانداردهای زیست محیطی، معیارهای کمی برای حفاظت محیط زیست از آلودگی و تخریب به شمار می رود. این گونه استانداردها برای تشخیص آلودگی نیز مورد استفاده قرار می گیرد. ضوابط و استانداردهای زیست محیطی باید پویا باشند، زیرا با گذشت زمان دو اتفاق به وقوع می پیوندد، یکی این که نتایج تحقیقات و پژوهش های علمی و خارج کشور، استانداردهای جدیدی را تعریف می کنند که شامل حدود جدید یا مواد جدید می باشند، دوم این که انجام پایش های زیست محیطی، نتایج حاصل از اجرای ضوابط و استانداردهای مورد عمل را در مکان مورد نظر ارزیابی نموده و ممکن است تغییر آن ها را الزامی نماید.

در این خصوص استانداردهای صدا در هوای آزاد در ایران، استانداردهای هوای پاک؛ استاندارد خروجی از نیروگاه ها، استاندارد خروجی فاضلاب ها، معیارهای انتخاب محل دفن مواد زائد خطرناک و ... از سوی سازمان حفاظت محیط زیست مورد تعریف قرار گرفته اند. با عنایت به مطالب مذکور ذکر نکات ذیل لازم و ضروری می باشد:

^۷ - روح الله، قاسم زاده، "بررسی ابعاد حقوق محیط زیست با تاکید بر جنبه های پیشگیری از آلودگی محیط زیست"، نشریه فلسفه و کلام علامه،

۱- اصل مهم پیشگیری زیست محیطی مورد توجه قرار گرفته است.

۲- رعایت و اجرای اصل مهم پیشگیری می تواند نقش مفید و به سزایی در تضمین حقوق شهروندی و حقوق بشر داشته باشد به گونه ای که حق حیات شهروندی، حق بر بهداشت و سلامت شهروندی در این فرآیند به خوبی تضمین می گردد. حیات بشری هنگامی می تواند، به خوبی تضمین گردد که محیط زیست شهروندی از استانداردهای لازم برخوردار بوده و پاک زیست به طور کامل و جامع رعایت گردد. از سوی دیگر بین پیشگیری از آلوده ساختن محیط زیست و حق بر بهداشت و سلامت نیز پیوند و ارتباط وثیقی وجود دارد به گونه ای که سلامت شهروندان را تضمین نمود.

حق داشتن محیط زیست سالم حداقل دارای چهار جزء می باشد:

- ۱- حق دسترسی به اطلاعات زیست محیطی.
- ۲- حق بر آموزش های زیست محیطی.
- ۳- حق مشارکت شهروندان در فرآیند تصمیم سازی و تصمیم گیری های زیست محیطی.
- ۴- حق دادخواهی زیست محیطی.

نظام جمهوری اسلامی ایران نیز از حق بر محیط زیست سالم و پاکیزه و عناصر مرتبط با آن بی بهره نبوده است به گونه ای که می توان گفت اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آغازگر شناسایی و تضمین حق بر محیط زیست سالم و پاکیزه و بویژه تعهد بر شکل گیری و حفاظت از محیط زیست سالم و پاکیزه می باشد. از این رو فعالیت های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است علی رغم وجود قوانین و مقررات موضوعه متعدد و متنوعی که در نظام حقوقی ایران و در حوزه تضمین حق بر محیط زیست سالم به تصویب رسیده است اما به نظر می رسد، چالش های خاصی نیز در خصوص جایگاه حفاظت و حراست و پاسداری از محیط زیست سالم و پاکیزه در ایران وجود دارد. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصل ۵۰ تلویحاً به حق حیات توجه نموده است، به نظر می رسد منظور و غایت اصلی و نیت و قصد قانون گذار اساسی در اصل مذکور صرفاً ایجاد تعهدات برای سازمان ها عمومی کشور اعم از دولت و نهادها و سازمان های زیر مجموعه آن نیست، بلکه اصل پنجاه قانون اساسی به منزله یک بیانیه و منشور، همه شهروندان و مجموعه دولت را مخاطب تکالیف و وظایف مندرج در اصل فوق الذکر می داند. در قانون اساسی هر چند به صراحت و روشنی حق بر محیط زیست سالم مورد تصریح قرار نگرفته است اما با این وجود می توان از محتوا و مفاد و فحوای اصل پنجاه قانون اساسی تا حدودی برداشت و استنباط از حق مذکور را داشت. از سوی دیگر موضوع حق بر محیط زیست سالم و نیز حفاظت و حراست از محیط زیست پاک در چارچوب رویه اجرایی و قانونی نیز به خوبی مشاهده می شود. یکی از عناصر و شاخصه های مهم در این خصوص پیوند و قرابت حق بر مشارکت شهروندی و محیط زیست و نظام زیست محیطی در ایران می باشد. امروزه موضوع مشارکت زیست محیطی شهروندان عمدتاً در قالب و چارچوب تشکیل ها، نهادها و سازمان های مردم نهاد (سمن ها) مطرح می گردد، در نظام حقوقی ایران نیز فعالیت سمن ها یا همان نهادها و سازمان های مردم نهاد را به نحو گسترده در عرصه ها و قلمروهای متعدد و متنوع زیست محیطی می توان ملاحظه نمود. آمار این سازمان های مردم نهاد در کشور بیش از ۶۰۰ تشکیل برآورد گردیده است. حق بر آموزش زیست محیطی نیز در رویه قانونی و اجرایی نظام حقوقی محیط زیست جمهوری اسلامی ایران مورد شناسایی و تصریح قرار گرفته است، علاوه بر قوانین برنامه پنج ساله به ویژه قانون چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و قوانین و مقررات متعدد موضوعه تصویب شده مجلس شورای اسلامی که به صورت موردی و پراکنده به مقوله حق بر آموزش زیست محیطی پرداخته اند سازمان محیط زیست جمهوری اسلامی ایران در قالب برنامه ها و تدابیر مهم و متعدد و نیز چارچوب معاونت آموزش و پژوهش خود به این جزء و شاخص مهم حق بر محیط زیست سالم ورود نموده است. حق بر دسترسی آزاد به اطلاعات زیست محیطی نیز در چارچوب قانون انتشار و دسترسی آزاد به شهروندان مصوب ۱۳۸۷ تا حدود زیادی تضمین شده است اما در مرحله اجرایی و عملی، چه سازمان محیط زیست جمهوری اسلامی ایران و چه سایر سازمان های متولی محیط زیست خود را مقید و مکلف به اجرای کامل قانون مذکور نمی دانند.

حق بر بهداشت و سلامت و نیز محیط زیست سالم و پاکیزه نیز قرابت و نزدیکی خاصی به همدیگر دارند به گونه ای که مبنای بسیاری از قوانین و مقررات تصویبی در حوزه محیط زیست تضمین حیات، سلامت و بهداشت جسم و جان و روان شهروندان می باشد و از سوی دیگر حق بر دادخواهی زیست محیطی علی رغم رویه نامسنجم و پراکنده در خصوص حق بردادخواهی نهادها و تشکل ها و سازمان های غیر دولتی زیست محیطی در قوانین و مقررات موضوعه و مشکلات و چالش های خاصی که در این خصوص وجود دارد، اما در مجموعه مورد حمایت و تضمین قانونگذار ایرانی است. در نهایت دولت جمهوری اسلامی ایران مکلف می باشد که علاوه بر شناسایی، تصویب و اجرای معاهدات و کنوانسیون های متعدد زیست محیطی که در واقع منشأ و مبنای اصل و مهم حفاظت از محیط زیست بوده و بر اساس ماده ۹ قانون مدنی که مقررات عهودی که بر طبق قانون اساسی بین دولت ایران و سایر دول منعقد شده باشد در حکم قانون است در حوزه انواع و اقسام مسئولیت های شناخته شده زیست محیطی اعم از مدنی، کیفری و اداری تدابیر و تمهیدات لازم را بیاندیشد و فراهم آورد و به ویژه به تدوین و تنظیم سازوکار مناسب و شایسته در جهت اصلاح، بازبینی ضوابط و مقررات زیست محیطی اقدام نماید چرا که در حوزه ضمانت اجراهای کیفری مشکلات و چالش های خاصی از جمله عدم پویایی پاره ای از ضمانت اجراهای کیفری به ویژه در حوزه جزایهای نقدی و حبس قابل مشاهده می باشد از طرف دیگر توسعه حق بر دادخواهی زیست محیطی شهروندان و تعمیم آن در سازمان ها و نهادهای اداری علاوه بر مراجع قضایی و نهاد دیوان عدالت اداری از دیگر تکالیف مهم دولت در حوزه حقوق بشر و شهروندی نسبت به محیط زیست می باشد و مضافاً این که موضوع پیشگیری از آلوده ساختن محیط زیست بایستی به عنوان تکلیف و تعهد دولت مدنظر باشد.

در این مقاله به منظور غنای هر چه بیشتر تحقیق حاضر ذکر پیشنهادات ذیل ذکر لازم و ضروری است:

- ۱- تدوین قانون جامع محیط زیست که در برگزیده کلیه اجزاء و شاخصه های حق بر محیط زیست سالم باشد. به بیان دیگر از طریق فرایند مذکور به خوبی می توان از ابهام، پراکندگی و عدم انسجام قوانین و مقررات جلوگیری کرده و از سوی دیگر اجرا و تضمین مؤلفه های حق بر محیط زیست سالم را قابل تحقق تر دانست.
- ۲- اصلاح، بازبینی و تنقیح قوانین و مقررات زیست محیطی در این راستا مجلس شورای اسلامی از طریق همکاری با سازمان ها و نهادهای تحقیقاتی خود از جمله مرکز پژوهش های مجلس می تواند نقش مفید و موثری داشته باشد.
- ۳- الحاق به کنوانسیون های محیط زیستی که تاکنون دولت جمهوری اسلامی ایران به آن ها ملحق نشده است.
- ۴- اجرای کامل و دقیق معاهدات و کنوانسیون های زیست محیطی که دولت جمهوری اسلامی ایران به آن ها پیوسته است.
- ۵- توسعه و حمایت از محیط زیست در برنامه های پنج ساله توسعه و راهبردهای کلان ملی.
- ۶- استفاده از تجارب کشورهای پیشرفته در حوزه زیست محیطی.

فهرست منابع و مآخذ:

الف - کُتب

- ۱- الکساندر کیس، پیتر اچ، سند، وینفراید لانگ، حقوق محیط زیست، ترجمه محمد حسن حبیبی، تهران، دانشگاه تهران، جلد اول، ۱۳۹۰
- ۲- امیدی، سیروس، مسولیت بین المللی دولت ها ناشی از تعهدات زیست محیطی، شرکت نشر بهینه فراگیر، تهران، ۱۳۹۱.
- ۸- حاتمی، حسین، رضوی، منصور، افتخار، حسن، کتاب جامع بهداشت عمومی، جلد اول، تهران، انتشارات ارجمند، ۱۳۸۳.
- ۹- خسروی، حسن، حقوق اساسی ۱، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۸۹.
- ۱۰- دادگر، یدالله، مالیه عمومی و اقتصاد دولت، تهران، انتشارات پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۴.
- ۱۶- کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران، تهران، انتشارات شرکت سهامی، ۱۳۹۰.
- ۲۳- مشهدی، علی، حقوق آلودگی هوا (مطالعه تطبیقی)، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۲.

ب - مقالات

۱-افتخار جهرمی، گودرز، حقوق بشر، محیط زیست و توسعه پایدار، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۵۰، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۸.

۲- انصاری، باقر، بررسی و نقد لایحه آزادی اطلاعات، نشریه اطلاع رسانی حقوقی، فصلنامه معاونت حقوقی و امور مجلس ریاست جمهوری، شماره ۱۳، سال هفتم، ۱۳۸۷.

۳-انصاری، باقر، مبانی حقوق همبستگی، تهران، نشریه فصلنامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی شماره ۲۴، ۱۳۹۰.
ج: سایت های اینترنتی: [http: www.doe. Ir/portal](http://www.doe.ir/portal).

د: قوانین و مقررات

۱- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸.

۲- قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳/۳/۲۸ و اصلاحیه ۱۳۷۱/۸/۲۴.

و: منابع لاتین

1. Brearly, Mark, environmental liabilities and regulation in Europe, international business publication, 1999
2. Guruswamy, L.D, Palmer, W.R, international environment law in a nutshell, west pub, 1997
3. Honey, Martha, Ecotourism and sustainable development, second edition, island press
4. Malcolm, Nathan Shaw, international law, Cambridge university press, 1998
5. Resenstocj, R, current developments: the frothy – sixth session of the I.L.C. AJIL, VOL .89, 1995